

תלמוד בבלי המבואר

מתיבתא

ביאורי הגמרא
עם
שינון התלמוד

מהדורת זכרון משה

מאימתי פרק ראשון ברכות

משנה

פרק ראשון - מאימתי

מסכת ברכות עוסקת בעיקרה בדיני קריאת שמע, תפילות וברכות, והמסתעף מהם, והיא כוללת ארבעה עניינים עיקריים: א. דיני קריאת שמע וברכותיה. ב. דיני שלושת התפילות, שחרית מנחה וערבית, ותפילת מוסף. ג. דיני ברכות הנהנין. ד. דיני ברכות ההודאה והשבח. מסכת זו נקבעה בראש המסכתות משום חשיבותם של העניינים בהם היא עוסקת, כקריאת שמע שיש בה מיסודות האמונה (יחוד ה' וכדומה), ומשום שענייניה נוהגים בכל יום.

פרק זה עוסק בדיני קריאת שמע וברכותיה, ומתבארים בו שלשה עניינים: א. זמני קריאת שמע בערבית ובשחרית. ב. אופן הקריאה. ג. הברכות שיש לברך לפני קריאת שמע ולאחריה. כמו כן מתבארים בפרק זה דיניה של מצות וכירת יציאת מצרים בכל יום.

נאמר בתורה בפרשת שמע (דברים ו ז) 'וְדַבַּרְתָּ בָּם וּגְו' וּבְשִׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ'. חכמים למדו מפסוק זה (לקמן י) שיש לקרוא קריאת שמע פעמיים ביום, בזמן השכיבה [קריאת שמע של ערבית] ובזמן הקימה [קריאת שמע של שחרית]. ומכיון שאין הדבר ברור אימתי זמן השכיבה וזמן הקימה, הוצרכה המשנה לבארם. משנתנו עוסקת בזמני קריאת שמע של ערבית.

המשנה מבארת אימתי מתחיל זמן קריאת שמע של ערבית: **מאימתי קורין את שמע בערבין** - ממתי חל זמן חיוב קריאת שמע בכל ערב. **משעה שהכהנים אוכלים בתרומתן**. באמרי נועם (ד"ה משע) ביאר, שאכן אין הכהנים אוכלים בשעה זו, משום שאין לאכול קודם קריאת שמע, כמבואר בגמרא (להלן ד). **ואולם הצ"ח** (ד"ה משע) כתב, שיתכן שמותר לכהנים לאכול תרומה קודם קריאת שמע, כיון שאכילת תרומה היא מצוה, כעבודה במקדש. ובתפארת ישראל (י"ח א"ח ג) ביאר, ש'נכנסים' היינו נכנסים לעיר, שכן בזמן התנאים היו המקואות מחוץ לעיר, והיו הכהנים קוראים את שמע בדרך כניסתם לעיר, וכשנכנסו מיד היו אוכלים בתרומתם. ביאור שלישי כתב בשפתי חכמים (ד"ה נמקן), ש'נכנסים' פירושו נכנסים מטומאה לטהרה.

הש"ס, ע"ן ע"ג. והג"א (מש"ל ז ט) כתב שתחילת הלילה נקרא 'ערב', על שם שבזמן זה מעורבים היום והלילה [וראה עוד בענין זה ברש"י ורמב"ן (שמות י ז), ובספר ביאור שמות הנרדפים שבתנ"ך (ע"ן ל"ה)].

יד. **המפרשים** עמדו על לשון התנא, שנקט 'משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן', ולא נקט 'משעה שהכהנים אוכלים בתרומתן'. באמרי נועם (ד"ה משע) ביאר, שאכן אין הכהנים אוכלים בשעה זו, משום שאין לאכול קודם קריאת שמע, כמבואר בגמרא (להלן ד). **ואולם הצ"ח** (ד"ה משע) כתב, שיתכן שמותר לכהנים לאכול תרומה קודם קריאת שמע, כיון שאכילת תרומה היא מצוה, כעבודה במקדש. ובתפארת ישראל (י"ח א"ח ג) ביאר, ש'נכנסים' היינו נכנסים לעיר, שכן בזמן התנאים היו המקואות מחוץ לעיר, והיו הכהנים קוראים את שמע בדרך כניסתם לעיר, וכשנכנסו מיד היו אוכלים בתרומתם. ביאור שלישי כתב בשפתי חכמים (ד"ה נמקן), ש'נכנסים' פירושו נכנסים מטומאה לטהרה.

טו. **בהן שנטמא** וטבל נקרא 'טבול יום', ואינו אוכל בתרומה עד עת צאת הכוכבים הנקראת 'הערב שמש'. גמרא (נהמ"ק ע"ה, י"ח ע"ד).

נ"ט. **התנא בתרומתן** ולא 'בתרומה', כבדי ללמד שמדובר באופן שהתרומה מוכנה לאכילה, ואין צורך עוד להתעכב בהכנתה, ולפיכך הם נכנסים לאכול מיד בצאת הכוכבים [ישאם היתה צריכה הכנה לא היו נכנסים לאכול עד לאחר צאת הכוכבים]. תוספות יום טוב (פ"א פ"ב). וראה ביאור נוסף באמרי נועם (ד"ה נמומקן).

ס"ז. **זמן צאת הכוכבים** הוא כאשר נראים שלשה כוכבים (שם לה). הגמרא (ס"ז) מבארת שאין הכוונה לכוכבים גדולים הנראים גם ביום, ולא לכוכבים קטנים הנראים רק בהמשך הלילה, אלא לכוכבים בינוניים. מאחר ואין הכל בקיאים מה הם כוכבים בינוניים, על האדם להמתין עד שייראו שלשה כוכבים קטנים. ביום המעונן בו לא ניתן לראות כוכבים, עליו להמתין עד שישער בכיורו שכבר היו צריכים הכוכבים להראות. תלמידי רבינו יונה (להלן ע"ג ד"ה ו"ה).

כ"ב. **המאירי** (ד"ה פ"א) על פי הירושלמי (פ"א פ"ב) [לפי גירסתו], שצריך שייראו שלשה כוכבים סמוכים, ופירש שהכוונה היא שאינם רחוקים מאוד זה מזה.

י"ז. **רש"י** (ד"ה ע"ד ט"ז). בזמנו של רש"י נהגו לקרוא קריאת שמע ולהתפלל ערבית מבעוד יום. רש"י (ס"ז) מקשה על כך, שהרי מבואר כאן שהקורא קריאת שמע קודם צאת הכוכבים אינו יוצא ידי חובתו. והוא משיב [על פי ברייתא שהובאה בירושלמי (פ"א פ"ב)], שאותה קריאת שמע שקרא קודם הלילה לא נאמרה לשם מצות קריאת שמע, אלא רק כבדי לעמוד לתפילה מתוך דברי תורה, ואכן אין יוצאים בה ידי חובה. רש"י מוסיף, שכיון שכן חייבים מתפללים אלו לחזור ולקרוא קריאת שמע פעם נוספת לאחר צאת הכוכבים. והוא מסיים, שאדם הקורא קריאת שמע שעל המיטה יצא בה ידי חובה זו, אף על פי שקרא רק את הפרשה הראשונה [וראה ברא"ש (פ"י ב), ובתלמידי רבינו יונה (ד"ה ומג), ובראשון לציון (ד"ה מג), אודות הברכה שיש לברך על קריאת שמע זו שיוצאים בה ידי חובה].

בתוספות (ד"ה מאימתי) הקשו על דברי רש"י כמה קושיות, כגון מדוע אין קוראים על המיטה את כל שלושת הפרשות, וכן מדוע אין מברכים אז את ברכות קריאת שמע, ואין סומכים גאולה לתפילה. ולפיכך הם חולקים על רש"י, וסוברים שאכן יוצאים ידי חובת קריאת שמע באותה קריאה שמעבד יום. את שיטתם זו ביאר בשני אופנים: א. בשם רבינו תם כתבו, שהנהוגים כן פוסקים כרבי יהודה (לקמן ט), הסובר שזמן תפילת מנחה הוא עד 'פגל המנחה', והיינו שעה ורבע לפני השקיעה, ולאחר מכן מתחיל זמן תפילת ערבית, ולדעתו אף זמן קריאת שמע של ערבית הוא מפגל המנחה, ושלא כדברי משנתנו. ב. בשם ר"י כתבו, שהנהוגים כן סוברים כאותם תנאים שבברייתא לקמן (ע"ג), שמתבאר מדבריהם שתחילת זמן קריאת שמע הוא קודם צאת הכוכבים, ושלא כדברי משנתנו. והרא"ש (ס"ז) הוסיף בזה, שסמכו על אותן דעות מתוך הדחק בלבד, משום שהציבור מתקבצים לתפילת המנחה, ואם היו צריכים להמתין עד צאת הכוכבים היה כל אחד הולך לביתו ולא היו מתקבצים שוב להתפלל ערבית בציבור. ובשיטת רש"י ראה עוד בתלמידי רבינו יונה (ד"ה א"ל), ובפני יהושע (נמ"ס ע"ט).

א. **דינים** אלו נתבארו בעיקר בשלושת הפרקים הראשונים.
ב. **דינים** אלו נתבארו בעיקר בפרקים השלישי הרביעי והחמישי.
ג. **ברכות** שיש לברך על הנאות שונות, כגון אכילה שתיה וריח. דינים אלו נתבארו בעיקר בפרקים השישי השביעי והשמיני.

ד. **הברכות** שיש בהן הודאה לה' על טובותיו, כגון על בניית בית חדש, קניית כלים חדשים וכדומה.

ה. **ברכות** שיש בהן שבח לה', ומברכים אותן על עניינים מחודשים הבאים או נראים לפרקים, כגון ברכים ורעמים, ימים ונהרות, וכדומה. דינים אלו נתבארו בפרק התשיעי.

ו. **מאיירי** (הקדמה ל"ג הנמיה ד"ה ו"ה א"ל, הקדמה למסכת ד"ה א"מ). וראה ביאור נוסף בדברי הרמב"ם (הקדמה לסדר זעירי ד"ה ו"ה).

ז. **המשנה** פותחת בדיני קריאת שמע, משום שנאמר (מל"ג ק"א י) 'ראשית חכמה יראת ה'', ועל כן בראשית דבריה היא עוסקת בקריאת שמע, שיש בה קבלת עול מלכות שמים ויראת ה'. פסקי ריא"ו (ה'ל' א' א"ח טו). ובש"ת הר"ם (מדינאי נ"ט ס"ה, ד"ה מאימתי) ביאר, שפתחה המשנה בקריאת שמע של ערבית משום שהיא המצוה הראשונה שמתחייב בה האדם כשגניע לגיל מצות, שהרי הוא חייב בה מיד בתחילת הלילה כשנעשה בן שלש עשרה.

ח. **ראה** בגמרא (להלן ט"ז). שיש אומרים שחובת קריאת שמע אינה אלא מדרבנן, וכוונת פסוק זה היא לחובת לימוד תורה בבוקר ובערב.

ט. **אי"ו** היה נאמר שיש לקרוא קריאת שמע 'בבוקר ובערב', לא היה מקום לשאול מאימתי קורין את שמע בערבית ובשחרית, שהרי הדבר פשוט שהלילה מתחיל בצאת הכוכבים והיום מתחיל בעלות השחר, שנאמר (נמ"ה ד טו-טז) 'ואנחנו עושים במלאכה וגו', מעלות השחר עד צאת הכוכבים וגו', והיה לנו הלילה משמר והיום מלאכה, ולמדו חכמים (להלן ע"ג) מפסוק זה, שהזמן שעשו בו מלאכה, שהוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים, נקרא 'יום', ושאר הזמן נקרא 'לילה'. והגידון אודות זמני קריאת שמע הוא משום שהתורה תלתה את זמני הקריאה 'בשכיבה ובקימה', ולא בבוקר ובערב. מאירי (ד"ה פ"א). וראה עוד בשאגת אריה (פ"י ט), הסובר שפרשה שלישית של קריאת שמע (שחייבה משום זכירת יציאת מצרים) אינה תלויה בזמני שכיבה וקימה, אלא בזמני יום ולילה, עיי' שם בטעם הדבר.

י. **המשנה** הבאה (לקמן ט) תעסוק בזמני קריאת שמע של שחרית. יא. **ענין** 'קריאה' מתפרש על ארבעה אופנים: א. קריאת שם, כמו 'ולחושך קרא לילה' (נמ"ה א' ט). ב. קריאה לעומד מרחוק שיבוא, כמו 'ויקרא לבנו ליוסף' (ש"ס מ"ז ט). ג. קריאה בספר, כמו 'וקרא בו כל ימי חייו' (דברים ז ט). ד. קריאה בקול לפרסום, כמו 'וקראתם דרו' (ויקרא ט"ו), 'מקרא קודש' (שמות י ט), ועוד. במשנתנו פשוט שאי אפשר לפרש כוונת הקריאה כשני האופנים הראשונים, ואף לא כאופן השלישי, מאחר ואין חייבים לקרוא קריאת שמע מן הכתב, כמו שנפסק בשו"ע (א"ח ס"י מט ס"ה), ובהכרח הכוונה לאופן הרביעי, והיינו שצוה לקרות פסוק ראשון של שמע בקול, כדי לעורר את הכוונה. תפארת ישראל (י"ח א"ח ט).

נקט התנא בקריאת שמע 'קורין', בלשון רבים, לעומת דבריו בקריאת המגילה בפרקים (מגילה ג). בה נקט לשון יחיד, 'מגילה נקראת', משום שבמגילה יכול אדם אחד להוציא את הרבים ידי חובתם, ואילו בקריאת שמע חייב כל אחד לקרוא בעצמו. ריטב"א (מגילה ג. ד"ה מגילה) על פי הירושלמי (נכ"ט פ"ג א"ג). כיוצא בדבר ביאר בשנות אליהו (פ"א מ"א ד"ה קורין), מדוע בברכות קריאת שמע נקט התנא (לקמן ב) 'מברך' בלשון יחיד, ואילו בקריאת שמע נקט 'קורין' בלשון רבים, משום שרק בברכות קריאת שמע יכול אדם להוציא את חבריו, ולא בקריאת שמע עצמה. אמנם דעת השאגת אריה (פ"י ו ד"ה מ"ג מק"ט נ"ה) שאדם יכול להוציא את חבריו גם בקריאת שמע ולא רק בברכותיה, ובמשנה ברורה (פ"י ס"א ק"מ) הביא שכן סוברים רוב האחרונים. וראה בחשק שלמה (ד"ה מאימתי) מה שכתב בזה.

יב. **נקט** התנא 'בערבין' לשון רבים, משום שיש שני זמני ערב, הערב הראשון הוא אחר חצות היום, משינטו צללי ערב, והערב השני הוא אחר שקיעת החמה [והזמן שביניהם שמע נקט 'קורין' בלשון רבים, משום שרק בברכות קריאת שמע יכול אדם להוציא את חבריו, ולא בקריאת שמע עצמה. אמנם דעת השאגת אריה (פ"י ו ד"ה מ"ג מק"ט נ"ה) שאדם יכול להוציא את חבריו גם בקריאת שמע ולא רק בברכותיה, ובמשנה ברורה (פ"י ס"א ק"מ) הביא שכן סוברים רוב האחרונים. וראה בחשק שלמה (ד"ה מאימתי) מה שכתב בזה].

יג. **'ערב'** הוא הזמן שאחר ביאת השמש, ונקרא כן משום שבזמן זה מתחיל לשרור החושך, שבו אין אדם מבחין בין דבר לדבר והרברים 'מעורבים' בעיניו. רד"ק (פ"י

מאימת פרק ראשון ברכות

חצותי^ט. אמר ר' יהודה רבן גמליאל, אם לא נעשה עדיין עמוד השחר תיביבין אתם לקרות קריאת שמע גם לשיטת חכמים, שאף הם מודים שזמן קריאת שמע מן התורה הוא כל הלילה.

הוסיף רבן גמליאל ואמר לבניו^י, ולא על מצוה זו של קריאת שמע בלבד אמרו חכמים שזמנה עד חצות, אף על פי שמן התורה מצוותה עד שיעלה עמוד השחר, אלא כפי מה שאמרו חכמים שזמן מצוותם הוא עד חצות, מן התורה מוציאתם עד שיעלה עמוד השחר, וחכמים הם שהגבילו את הזמן והקדימוהו לחצות. כך הוא הדין בהקשר [-הקשרת] הלכות של כל הקרבנות^{יב}, והקשרת אפרים של קרבן עולה^{יג}, שכאשר נזרק דמם ביום ועדיין לא הוקטרו מוציאתם להקטירם כל הלילה עד שיעלה עמוד השחר^{יד}, ואז, בשעה שעלה עמוד השחר, אם לא היו על המזבח נפסלו בלינה^{יז}. וכן כפי הקדשים הנאמרים ליום אחד, כלומר שזמן אכילתם הוא ביום הקרבתם ובלילה שלאחריו

המשנה מביאה מחלוקת תנאים אימתי הוא סוף זמן הקריאה^{יח}: זמן קריאת שמע של ערבית נמשך עד סוף האשמוזה [-המשמרת] הראשונה משלש המשמרות שבליילה^{יט}, דהיינו עד שליש הלילה, אבל לאחר מכן אין זה זמן שכיבה^כ. אלו הם דברי רבי אליעזר^{כא}. וחקמים חולקים, ואמרו שזמן הקריאה הוא עד חצות הלילה^{כב}. רבן גמליאל אומר, זמן הקריאה הוא עד שיעלה עמוד השחר - עד שיאירו השמים במזרח^{כג}, כלומר עד סוף הלילה, משום שכל הלילה נחשב זמן שכיבה^{כד}.

המשנה מביאה מעשה בענין זה ממנו מתבאר דעת חכמים: מעשה ופאו בניו של רבן גמליאל לאחר חצות הלילה מביאת המשתה - ממקום שנערכה בו סעודה^{כה}, ואמרו לו לאביהם, עדיין לא קרינו את קריאת שמע^{כו}, ושאלוהו האם לדעת חכמים [שהלכה כמותם] ניתן עדיין לקרות עכשיו קריאת שמע, אף שכבר עבר זמן

ושלא כדעת רבי אליעזר הסובר שאינו אלא עד סוף האשמורה הראשונה, אבל במה שנחלק רבן גמליאל על חכמים שעשו סייג לקריאה עד חצות, בזה הלכה כמותם ושלא כדבריו, לפי שהלכה כרבים נגד היחיד. בית יוסף (או"ח לה"ט ס"ג ד"ה ומשמע). ובביאור הלכה (סי' לה"ט ד"ה חמשה) ביאר בדעת הרמב"ם (קריאת שמע פ"א ה"ט) שחכמים ורבן גמליאל לא נחלקו כלל, שכן מה שאמרו חכמים לקרוא עד חצות כוונתם היא שכן יש לנהוג מדרבנן, ואילו מה שאמר רבן גמליאל לקרוא עד שיעלה עמוד השחר כוונתו היא שכן הוא עיקר דין תורה. וראה עוד בהערה להלן בשם הבי"ח.

כט. פ"א, האם חכמים נחלקו עליך מעיקר הדין, שאתה סובר שבשכבך היינו כל זמן שכיבה, והם סוברים כרבי אליעזר שבשכבך פירושו בשעה שבני אדם הולכים לשכב [אלא שרבי אליעזר סובר שזמן זה הוא רק עד סוף האשמורה הראשונה, ואילו חכמים סוברים שבני אדם הולכים לשכב עד חצות], ואם כן אין תועלת בכך שנקרא עתה את שמע אחר חצות, משום שהלכה כמותם ושלא כדבריהם, או שמא חכמים סוברים כמותך, שמעיקר הדין זמן קריאת שמע הוא במשך כל הלילה, ומה שאמרו שמתור לקרותה רק עד חצות הוא משום סייג בלבד, ואם כן באופן זה שנאסרו ולא קראנו עד חצות אף לדעתם אנו חייבים לקרוא אחר זמן זה. גמרא (למ"ג ע"ג) ורש"י (פ"ט ד"ה רבנן ד"ה ט"ז).

ל. משמע מדברי המשנה, שלדעת חכמים הקורא את שמע אחר חצות יצא בדיעבד. וכן כתב הרשב"א (נפ"ד ד"ה ממ"י, לה"ט ע"ג ד"ה וי"ט), שמה שאמרו חכמים שקריאת שמע עד חצות אין זה אלא לכתחילה [ואילו רבן גמליאל חולק וסובר שאפילו לכתחילה מותר להתעכב עד עלות השחר, וכמו שכתב רש"י להלן (ג' ד"ה ט"ז)]. אמנם דעת תלמידי רבינו יונה (ד"ה וי"ט) בשם רבם שלדעת חכמים הקורא את שמע אחר חצות לא יצא אפילו בדיעבד, משום סייג, ואילו לדעת רבן גמליאל יצא בדיעבד. וכתב הבי"ח (או"ח סי' לה"ט קס"ו), שלפי שיטה זו יש לפרש דברי רבן גמליאל באופן אחר, שלא נחתיך לומר לבניו שיכולים הם לצאת ידי חובתם אף לדעת חכמים, אלא כוונתו היתה שכיון שלא נחלקו עליו חכמים אלא משום שעשו סייג לדבר, על כן מסתבר יותר לפסוק כשיטתו, שכן משום סייג אין לאסור בדיעבד. ובדברי דוד (לה"ט ח' ד"ה וענין) ביאר, שבני רבן גמליאל היו אנוסים, כמבואר ברש"י (למ"ג ע"ג ד"ה ט"ז), ובאופן זה מודים חכמים שאפשר לקרוא לאחר חצות. וראה שיטה נוספת בתלמידי רבינו יונה (ד"ה וי"ט), הסוברת שלדעת חכמים ניתן לקרוא את שמע אחר חצות, אך ללא ברכותיה. לא. כן מבואר בגמרא (למ"ג ע"ג). שהדברים הבאים הם המשך דברי רבן גמליאל. לב. רש"י (ד"ה מ"ט). והיינו כל הקרבנות חוץ מעולה, שחלבם מוקטר על המזבח וכשרם נאכל לבעלים או לכהנים.

לג. רש"י (ד"ה א"ט). העולה מוקטרת כולה על המזבח, ואין לכהנים ממנה אלא את עורה.

לד. היינו שמצוותם נמשכת והולכת כל הלילה, אולם לכתחילה ודאי צריך להעלותם ביום ההקרבה עצמו, כמבואר בפסחים (ט"ז). שושנים לדוד (פ"א ט"ז). מפשטות דברי המשנה משמע, שגם לגבי הקטר חלבים ואברים גזרו חכמים לעשות לכתחילה רק עד חצות. וכן היא דעת הרמב"ם (מעשה הקטנות פ"ד ה"ג), והתוספות (פסחים ק"ג ד"ה א"ט). וביאר המאירי (ט"ז), שאף על פי שהמשנה במגילה (כ"ג) סתמה וכתבה שהקטר חלבים ואברים נעשה כל הלילה, מכל מקום אנו למדים ממשנתנו שלכתחילה יש לעשות זאת קודם חצות. אמנם דעת רש"י (ד"ה ט"ז) היא שלא גזרו חכמים להקטיר חלבים ואברים עד חצות, ולא נקט רבן גמליאל ענין זה כאן אלא כדי ללמד שכל דבר הנוהג בלילה כשר כל הלילה, כמבואר במסכת מגילה (ט"ז). ובטעם הדבר שלא גזרו בזה חכמים, כתב המאירי (ד"ה קט"ט), שכיון ש'כהנים וזריזים הם' (צ"ח ט"ז) לא חששו חכמים שיתאחרו ולא יקטירו עד אחר עלות השחר [והוסיף (ד"ה ט"ז), שאף על פי כן עשו סייג לגבי הנאכלים ליום אחד שאכלו רק עד חצות, אף שאינם נאכלים אלא לכהנים, משום שבעניני אכילה לא נאמר הכלל שכהנים וזריזים]. והצ"ח (נ"ט) ד"ה ט"ז, נ"ד, נ"ז, ונ"ח] ביאר, שכיון שבביטול קריאת שמע האדם חסר קבלת עול מלכות שמים, ובאכילת קדשים אחר זמנם הוא עובר באיסור שעונשו כרת, על כן גזרו בהם לעשותם עד חצות, אבל בהקטרה אחר עלות השחר שאינו עובר אלא איסור לאו בלבד לא גזרו. וראה טעמים נוספים בראש יוסף (נ"ט) ובהגהות ר"מ הורוויץ (ד"ה קט"ט).

לה. שנאמר (שמות ל"ד כ"ג) 'ולא ילין לבוקר'. רש"י (ד"ה מ"ז - האשון). [אך אם היו על המזבח בשעת עלות השחר סובר רש"י שאינם נפסלים, והיינו כפי השיטה הסוברת

יח. פירשנו את המשנה כפותחת כאן פיסקה חדשה, על פי המובא בהערה להלן מדברי הגמרא (ג'), הדנה אם אף הרישא היא מדברי רבי אליעזר, ראה שם.

ט. ה"ל"ה מתחלק לכמה חלקים, הנקראים 'משמרות', על כל חלק ממונה קבוצה אחרת של מלאכים, לעבוד בו את ה' ולומר שירה לפניו. רש"י (למ"ג ג' ד"ה ט"ז). 'משמרת' היינו תפקיד שאדם ממונה לעשות, כמו שכתב רש"י בפירוש התורה, על הפסוק (צמ"ג ז' ו') 'ושמרו את משמרתו', וזה לשונו: כל מנוי שהאדם ממונה עליו ומוטל עליו לעשותו קרוי 'משמרת' בכל המקרא ובלשון משנה, כמו שאמרו בבגתן ותרש (מגילה ג') 'זהלא אין משמרתו ומשמרתך שוה', וכן 'משמרות כהונה ולויה'.

כ. לדעת רבי אליעזר הלילה מתחלק לשלש משמרות, ומאחר ו'לילה' הוא שתיים עשרה שעות [זמניות], דהיינו שמחלקים הלילה לשנים עשר חלקים שוים, בין בלילות החורף הארוכים ובין בלילות הקיץ הקצרים, וכל חלק הוא 'שעה זמנית', נמצא שסוף המשמרת הראשונה הוא אחר ארבע שעות מתחילת הלילה. מה שאמר רבי אליעזר שהזמן הוא עד סוף האשמורה הראשונה, ולא אמר שהוא עד ארבע שעות, הרי זה כדי ללמדנו סימן לזמן זה של ארבע שעות, שכיון שהוא סוף האשמורה הראשונה ניתן לדעת אימתי הוא, על פי הידוע שבסוף שמהרה זו משמיעים התמורים את קולם. גמרא (למ"ג ג').

כא. לדעת רבי אליעזר 'בשכבך' פירושו בעת זמן התחלת שכיבה, דהיינו השעה בה בני אדם הולכים לשכב. זמן זה הוא מתחילת הלילה ועד סוף האשמורה הראשונה, שכן אין בני האדם הולכים לשכב בשעה שוה. רש"י (למ"ג ג' ד"ה ט"ז).

כב. בגמרא להלן (ג') הובאו שתי לשונות, האם התיבות 'דברי רבי אליעזר' נסובות גם על הרישא אודות התחלת זמן קריאת שמע, ודבריו הם מתחילת המשנה עד כאן, או שמא הרישא אינה מדבריו כלל, ולא אמר אלא שסוף הזמן הוא עד סוף האשמורה הראשונה. [אמנם לשתי הלשונות לא נחלקו חכמים על תחילת זמן קריאת שמע שנזכר ברישא, אלא רק על סוף הזמן. ר"ף (ט"ז)].

כתב רבי שם קלינובר מזלושיץ בספר אהלי שם (ליקוטי עמ' קס"ה), שטעם הדבר שזכה רבי אליעזר להיות הנאמן הראשון הנזכר בש"ס, לפי שהעיד בעצמו (פוסק ט"ז) 'מימי לא קדמני אדם בבית המדרש', על כן נתנו לו שכר מן השמים להקדימו.

כג. דעת חכמים היא שבשכבך פירושו כל אותו הזמן שבני אדם שוכבים על מיטתם, דהיינו כל הלילה [שלא כדעת רבי אליעזר שבשכבך פירושו זמן התחלת שכיבה, ראה בהערה לעיל], אלא שעשו סייג לדבר ואמרו שיש לקרותה עד חצות [כמבואר בהמשך המשנה]. רש"י (למ"ג ג' ד"ה ט"ז).

כד. עם תום הלילה מתחיל להתנוצץ בשמי המזרח אור השמש הקרבה ובאה. חז"ל כינו את הדוגות השונות של התפשטות האור בשמות שונים, כמו 'אילת השחר' ועוד. 'עמוד השחר' הוא הזמן בו מזרח השמים. ראה אמרי נועם (ד"ה ע"ד). זמן עלות השחר שנוי במחלוקת. יש אומרים שהוא שעה וחצי (90 דקות) קודם הנץ החמה, ויש אומרים שהוא שעה וחמש (75 דקות) קודם הנץ, ויש גם דעות נוספות. על כל זאת ראה ברמב"ם (פיה"מ פ"א מ"ב), בתוספות (פסחים י"ז: ד"ה א"ט), ובביאור הלכה (סי' נ"ט פ"א ד"ה מ"ג, מ"ד, מ"ה).

כה. רבן גמליאל סובר כחכמים שזמן קריאת שמע הוא כל הלילה, אלא שהוא חולק על הסייג שעשו, ולדעתו מותר לקרותה לכתחילה עד עלות השחר. רש"י (למ"ג ג' ד"ה ט"ז). שיטות אחרות בדעת רבן גמליאל ראה להלן, בהערה העוסקת בביאור דעת חכמים. כו. 'בית המשתה' הוא בית משתה היין. רמב"ם בפירוש המשנה (פ"א מ"ב). וראה בפירוש רש"י על מגילת אסתר (ט"ז), שכל סעודה נקראת 'משתה' על שם היין ששותים בה, שהוא עיקר הסעודה. וכתב רבי נתן אב הישיבה (נפישו המשנה ט"ז), שהיתה זו סעודת נישואין. וראה בקול הרמ"ז (ט"ז), שכונת הרמב"ם לבאר שמה שלא קראו קריאת שמע בתוך סעודתם הוא משום ששתו ושתכרו, ושיכור אינו יכול לקרוא קריאת שמע, כמו שכתב הרמ"א בשו"ע (או"ח סי' ט"ז ס"ב). וכעין זה כתב המאירי (ד"ה וי"ט), שלא קראו קריאת שמע עד חצות לפי שנדרמו מחמת המשתה.

כז. ה'קשה הט"ז' (או"ח סי' לה"ט קס"ג), כיצד בני רבן גמליאל [שהיו תלמידי חכמים, כפי שמשמע מדברי הגמרא להלן (ט"ז)], עברו על דברי חז"ל [למ"ג ד':] שאסרו לאכול ולשתות קודם קריאת שמע. ותיירץ, שהם התחילו בסעודה קודם הלילה, וכיון שהתחילו בהיתר לא היו צריכים להפסיק גם כאשר הגיע זמן קריאת שמע.

כח. כמבואר מדברי הגמרא להלן (ט"ז). ואף שהגמרא שם (ט"ז) פוסקת הלכה כרבן גמליאל, כוונתה רק לענין כך שזמן קריאת שמע נמשך מן התורה עד עלות השחר,

מאימתי פרק ראשון ברכות

הגמרא מיישבת את שתי השאלות בתשובה אחת:

משיבה הגמרא, **תָּנָא אֲבָרְחָא קָאֵי** - התנא נסמך על ציווי המקרא, **דְּכָתִיב** (דברים 10) **וְדַבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתְךָ וּבְלֶכְתְּךָ בְּדַרְךָ וּבְשֹׁכְבְּךָ וּבְקוּמְךָ**, ומקרא זה יש ללמוד שחייב אדם לקרוא קריאת שמע פעמיים ביום, בזמן השכיבה ובזמן הקימה, ומתוך כך החל התנא לברר במשנתנו אימתי הוא זמנו של חיוב זה¹. ובכך מיושבת הקושיא הראשונה. ומאחר והוזכרה כאן קריאת שמע של ערבית קודם קריאת שמע של שחרית, שהרי נאמר בתחילה **וּבְשֹׁכְבְּךָ** ורק לאחר מכן **וּבְקוּמְךָ**, על כן פתח התנא תחילה בבירור זמן קריאת שמע של ערבית. ובכך מיושבת הקושיא השנייה². **וְהָכִי קָתְנֵי** - וכך כוונת התנא לשנות, **זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע דְּשִׁכְבָּה** שלמדנו מן הפסוק, **אֵימַת** - אימתי הוא מתחיל, **מִשְׁעָה שְׁהַפְּחֵינָם נִגְנְסִין לְאַבְרָם בְּתַרְוַמְתָּן**³.

גמרא

הגמרא דנה בשאלת התנא 'מאימתי קורין את שמע בערבין':

שואלת הגמרא, **תָּנָא הֵיכָא קָאֵי** - על איזה מקרא או דרשה נסמך התנא, **דְּקָתְנֵי** - שמתוך כך התחיל לשנות ולברר **מֵאֵימַתִּי** קורין את שמע בערבין. כלומר, ממה ששאל התנא 'מאימתי קורין את שמע בערבין' משמע שפשוט היה לו שחייבים לקרוא קריאת שמע, ומידין למד חובה זו⁴. **תָּו** - ועוד יש לשאול, **מָאי שְׁנָא דְּתָנֵי** (נעניית) [דְּעָרְבִיתֵי] **פְּרִישָׁא** - מדוע שנה התנא תחילה את זמן קריאת שמע של ערבית, ורק לאחר מכן (לפני ט:) שנה את זמן קריאת שמע של שחרית, **דְּתָנֵי דְּשִׁחְרִית פְּרִישָׁא** - היה לו לשנות תחילה את זמן קריאת שמע של שחרית⁵.

הגמרא מביאה תירוץ נוסף על הקושיא השניה [מדוע הקדים התנא לעסוק בקריאת שמע של ערבית]:

וְאֵי בְּעֵית אֵימַא - ואם תרצה תוכל לומר טעם אחר⁶, לכך שהקדים התנא לבאר זמן קריאת שמע של ערבית קודם של שחרית, **דְּרִיף מְפָרְרִיתוּ שְׁל עוֹרָם** - שלמד סדר זה מבריאת העולם, **דְּכָתִיב** (נלאשית 6 ט) **וַיְהִי בַבֶּקֶר יוֹם אֶחָד**⁷, הרי שקדם הערב לבוקר, ומשם יש ללמוד לכל מקום, להקדים דיני הערב לדיני הבוקר⁸.

הגמרא דנה בתירוץ השני:

מקשה הגמרא, **אֵי הָכִי** - אם כך, שבכל מקום יש להקדים את דיני הערב לדיני הבוקר, מעתה קשה, **סִיפָא** - המשנה להלן (א.מ.ס. דְּקָתְנֵי

מב. יש לשאול, מדוע היה פשוט לגמרא בשאלתה כי יש להקדים ולבאר את זמן קריאת שמע של שחרית קודם זמן קריאת שמע של ערבית. ונאמרו בכך כמה ביאורים: א. תמיד של שחרית לתמיד של בין הערביים. ובתוספות רבינו פרץ (ד"ה למני) הוסיף בזה, שמתוך שתיקנו את התפילות כנגד התמידים (כמבואר לקמן (ט:)), לפיכך סברה הגמרא שיש ללמוד משם גם לענין הקדמת קריאת שמע של שחרית לקריאת שמע של ערבית. ב. בתוספות הרא"ש (ד"ה למני) ביאר, שמתוך שרוב המצוות זמנן ביום עדיף להתחיל במצוה של יום. ג. בשיטה מקובצת (ד"ה מה) ביאר, שהיה לתנא להתחיל בענייני שחרית משום שנאמר (תהלים קט ט) 'פתח דברך יאיר'.

מג. כתב בגהגות רבי אליהו גוטמאכר (על הפסוק 'על הפסוק' מ"א), שטעם הדבר שפתח רבי את המשנה כהמשך וכביאור לפסוק שבתורה, בכדי ללמד שאין המשנה חיבור בפני עצמו, אלא היא מפרשת את התורה שבכתב. לכאורה יש לתמוה על קושיית הגמרא 'תנא היכא קאי', וכי לא ידע המקשן את המקרא 'ובשכבך ובקומך'. ותירץ בפני יהושע (ד"ה מה), שמאחר ומצינו (להלן טז), מחלוקת אמוראים אם המקרא 'ובשכבך ובקומך' עוסק בקריאת שמע [וממילא יש ללמוד משם שחייב קריאת שמע ערבית], או בלימוד תורה [וחיוב קריאת שמע אינו אלא מדרבנן], לפיכך הוצרכה הגמרא לברר מה דעת התנא של המשנה בענין זה. וראה בתוספות במסכת סוטה (לז: ד"ה ופי'), שאכן תמהו מכאן [וממקומות נוספים] על שיטת הסוברים 'קריאת שמע דרבנן'.

מד. ע"פ רבינו חננאל ותוספות רבינו פרץ (ד"ה מה), וכן מתבאר מדברי התוספות (ד"ה טז).

מה. לְכַאֲוֵרָה דברי הגמרא מ'הכי קתני' עד כאן מיותרים, שהלא במה שאמר הגמרא 'תנא אקרא קאי דכתיב בשכבך ובקומך' כבר נתיישבה השאלה על מה סמך התנא בשאלתו. וביאר במרומי שדה (ד"ה ופי'), שבאה הגמרא להוסיף ולומר ש'בערבין' האמור במשנה הוא 'בשכבך' האמור בפסוק, אף שיש דוחק בדבר, שהלא היה לו לתנא לנקוט את לשון הפסוק שעליו נסמך [ואמנם מפני דוחק זה הוסיפה הגמרא להלן תירוץ נוסף, שעל פיו אכן נקט התנא את לשון הפסוק, ראה הערה בסמוך]. ובמעיל שמואל (ד"ה ופי') ביאר את דברי הגמרא באופן אחר, שמאחר וציוותה התורה לקרוא את שמע 'בשכבך', שהוא זמן שאינו ברור, לפיכך הוצרך התנא לשאול מאימתי קורין את שמע בערבין.

מו. **וְהָאֲחֵרִים** והאחרונים דנים, כאשר הגמרא מתרצת על קושיא באופן אחר, ושוב היא מוסיפה תירוץ בלשון 'ואי בעית אימא', איזה מהם הוסיף. וראה במגדל עוז (מוגל ומיק סי' פ"ד) ובחות יאיר (ט"ז סי' טז), שתלו זאת במחלוקת הקדמונים בענין דומה לזה, כאשר הגמרא מביאה שתי לשונות בנוסח 'ואיכא דאמרי', איזו מהן עיקרית. והמהרש"ל (ט"ז סי' טז) כתב, שבזו"א בעית אימא' לדעת הכל התירוץ השני הוא העיקר. **מו.** בתירוץ זה מיישב לשון המשנה היטב, שכן לתירוץ הראשון קשה מדוע נקט התנא 'בערבין', ולא תפס לשון 'שכיבה' כלשון הפסוק עליו הוא נסמך, ואילו לתירוץ זה נקט התנא לשון הפסוק 'יהי ערב'. תוספות רבינו פרץ (ד"ה ואימתי).

מז. **בְּבֹרַח**, מפסוק זה אנו למדים שסדר הזמנים מאז בריאת העולם הוא שהלילה הוא קודם ליום, ונמצא שחייב קריאת שמע של ערבית חל קודם החיוב של שחרית, ועל כן הקדים התנא דיני ערבית. צ"ל"ח (נמוס' ד"ה למני) בדעת התוספות (טז). מט. **אֵין** הכוונה כאן בלשון 'סיפא' לסוף המשנה או למשנה הסמוכה, אלא למשנה הרביעית בפרק.

(נמוס 10). שלינה אינה פוסלת בראשו של מזבח. אבל הרמב"ם (פסולי המוקדשין פ"ג ה"א) פסק כדעה האחרת שם, שאף אם היו בראש המזבח נפסלו בלינה בעלות השחר, אלא שכל זמן שלא ירדו מהמזבח ניתן להקטירם, כדן 'אם עלו לא ירדו'. לו. **שכן** נאמר לגבי תורה (ויקרא 1 טו) 'לא יניח ממנו עד בוקר', ולמדים הימנה גם לגבי שאר הנאכלים ליום אחד, כמבואר בזבחים (10). רש"י (ד"ה עד - טשי). לז. **לְמַעַשָׁה** נפסק בשולחן ערוך (א"ח סי' נ"ג) ובמשנה ברורה (סס ס"ק טו-טז), שלכתחילה יש לקרוא קריאת שמע מיד בצאת הכוכבים, משום ש'זרזוים מקדימים למצוות' (פסמס ד). אם לא קראה בתחילת הזמן צריך לקרותה עד חצות הלילה. אם קראה אחר חצות עד עלות השחר יצא ידי חובתו, אבל נקרא 'עובר על דברי חכמים'. לח. **רש"י** (ד"ה מ"ו). וכתב 'הצ"ח' (ד"ה ופי'), שלפיכך הוכיח רש"י את חיוב הכרת באכילת קדשים אחר זמנם, כיון שרק מחמת חומר איסור זה גזרו חכמים שלא לאוכלם אלא עד חצות [וכפי שנתבאר בהערה לעיל], אבל משום לאו גרידא של 'לא יניח ממנו עד בוקר' לא היו גוזרים. וראה ביאור נוסף בתוספות רע"א (פ"א מ"א אות ט).

טז. **ומפני** זה אסרו חכמים באכילה את הקדשים כבר מחצות. רש"י (סז). ועדיף הדבר שיבואו קדשים לידי פסול על ידי שיתמעט זמן אכילתם עד חצות, משיכשל אדם ויאכלם אחר עלות השחר ויבוא לידי כרת. רשב"ם (פסמס קז: ד"ה ר"ב). מתבאר מדברי רש"י והרשב"ם, שאין לאכול קדשים אחר חצות אפילו בדיעבד. אבל התוספות (סז ד"ה אמר) סוברים, שכשם שבקריאת שמע הדין הוא שאם לא קרא קודם חצות יקרא בדיעבד אחר חצות, כך גם באכילת קדשים, אם לא אכל קודם חצות יאכל בדיעבד אחר חצות. ובשגת אריה (פ"ד ד"ה טז) כתב שיש מקום לחלק בין קריאת שמע לאכילת קדשים, שדוקא בקריאת שמע לא אסרו חכמים לקרותה אחר חצות, משום שאם יקראנה אחר הזמן לא יעבור על איסור בקום ועשה, אבל באכילת קדשים החמירו לאסור את האכילה אחר חצות, משום שאם יאכלם אחר עלות השחר יעבור על איסור בקום ועשה. כתבו התוספות (נמוס 10: ד"ה להחמיק), שבקדשים הנאכלים לשני ימים ולילה אחד לא עשו חכמים הרחקה, משום שסוף זמן אכילתם הוא בשקיעת החמה, וזמן זה ניכר לכל, אבל זמן עלות השחר אינו ניכר כל כך. וזכור יצחק (ד"ה וכל) ביאר באופן אחר, שדוקא בלילה גזרו משום ששייך בו 'אונס שינה', מה שאין כן ביום. אמנם בקול הרמ"ז (פ"א מ"א) נקט להיפך, שאם גזרו בנאכלים ליום אחד כל שכן שגזרו בנאכלים לשני ימים ולילה אחד, שמתוך שזמן אכילתם ארוך יותר יכול לסיים את אכילתו קודם סוף הזמן. **מז.** **שאם** לא היה פשוט לתנא שיש חיוב לקרוא את שמע היה לו לומר תחילה שיש חובה כזו, ורק לאחר מכן לברר אימתי הוא זמנה. על פי רש"י (ד"ה סיפא, מעט ט. ד"ה מה).

המפרשים העירו שקושיא זו [תנא היכא קאי] שייכת ברוב המסכתות, מאחר ובדרך כלל אין התנא פותח בביאור עצם הדין המוזכר בתורה, אלא מתחיל בביאור פרטיו, ואם כן יש לתמוה מדוע אין הגמרא מקשה כן בכל מקום. וביאר הצ"ח (ד"ה מה), שאחר שהגמרא שאלה והשיבה על כך כאן, במסכת הראשונה בש"ס, שוב יש להבין גם בשאר מקומות שהתנא נסמך על המקרא, ואין צורך לחזור ולעסוק בכך בכל מסכת. ובהגהות רבי אליהו גוטמאכר (על הפסוק 'על הפסוק' מ"א) ביאר, שקושיית הגמרא היא רק על תיבת 'מאימתי', שמשמע ממנה שהדין כבר הוזכר מקודם לכן, וקושיא זו אינה קשה ברוב המקומות האחרים [למעט בתחילת מסכת תענית, שם שנינו 'מאימתי מזכירין גבורות גשמים', ושם אכן מקשה הגמרא גם כן 'תנא היכא קאי דקתני מאימתי']. **מז.** ע"פ הגהת הב"ח (אות 6).

פרק ראשון - מאימתי

דף ב

מאימתי תחילת זמן קריאת שמע בערבית

א. למושתנו ולחכמים ורבי יהושע בברייתא, משעה שהכניס שנטמאו וטבלו והעריב שמשן נכנסים לאכול בתרומתו, הדיינו בצאת הכוכבים.

הקורא קודם זמן זה לא יצא ידי חובה, משום שנאמר 'ובשכבך ואין זה זמן שכיבה'.

ב. לרבי חנינא, משעה שהעני שאין לו נר להדליק בסעודתו נכנס לאכול פתו במלח, הדיינו מעט אחר צאת הכוכבים.

מנך שבברייתא שנו שיטה זו כדעה בפני עצמה, מוכח: א. אין זה הזמן שהכניס אוכלים בתרומה, כי אם כן, במה הוא חולק על רבי יהושע. ב. זמן זה הוא אחרי שהכניס אוכלים, כי אם לא, במה הוא חולק על רבי אליעזר.

ג. לדעה א' בדעת רבי מאיר, משעה שני אדם נכנסים לאכול פתם בערבי שבתות שהכל מוכן ומקדמים לסעוד.

ד. לדעה ב' בדעת רבי מאיר, משעה שהכניס טובלים לאכול בתרומתו, הדיינו מעט קודם בין השמשות ונסובר כרבי יוסי שזמן בין השמשות הוא כהרף עין לפני צאת הכוכבים, וקודם זמן זה הכניס טובלים, וכיון שהוא סמוך לחשיכה נקרא זמן שכיבה'.

ה. לרבי אליעזר בברייתא, משעה שקידש חיוס ערבית שבתות, הדיינו תחילת בין השמשות' (שזמן זה הוא ספק לילה ויש לפרוש בו ממלאכה).

ו. לרב אחא או רב אחאי, משעה שרוב בני אדם נכנסים להסב בימות החול [פירוש אחר, בערב שבת].

עד מתי זמן קריאת שמע של ערבית

א. לרבי אליעזר, עד סוף האשמורה הראשונה [-שליש הלילה], ודורש 'ובשכבך' זמן התחלת שכיבה שבני אדם הולכים לשכב זה קודם וזה מאוחר.

ב. לחכמים, עד חצות, וסוברים שכל הלילה עד עלות השחר נחשב זמן שכיבה אלא שאמרו עד חצות כדי להרחיק את האדם מן העבירה.

ג. לרבן גמליאל, עד עלות השחר, וסובר שלא עשו שייג להרחיק את האדם מעבירה.

ד. לברייתא, עד שעה ששמיים העני את סעודתו, ודורשים 'ובשכבך' תחילת זמן שכיבה'.

ה. לרבי שמעון בן יוחי בשם רבי עקיבא (ג. עד הגז החמור).

איזה מצוות זמנן עד עלות השחר ובראייה מהן חכמים גזרו עד חצות

א. לחכמים ורשב"ג, קריאת שמע של ערבית. ונחלקו רש"ם גזרו בזה עד חצות: לחכמים, גזרו כדי לזרז את האדם שלא יסבור שיש לו עוד שהות, ובתוך כך יעלה השחר ויעבור הזמן. לרשב"ג, לא גזרו.

ב. קרבנות הנאכלים ליום ולילה כגון תטאת, אשם, כבשי עצרת, מנחות ותודה, מעיקר הדין מצות אכילתן הוא עד עלות השחר ונאח"כ נעשים נותר שנאמר 'לא ינח ממונו עד בוקר' (ד"ה ט"ו), וגזרו חכמים עד חצות כדי שלא ישלכו באכילתן לאחר עלות השחר ויתחייבו כרת.

ג. הקטר חלבי קרבנות ואברי עולה שנורק דם הבהמה ביום, מצוה להעלותן על המזבח כל הלילה, ואם לא הולעם על המזבח עד עלות השחר נפסלו בלינה שנאמר 'לא ינח לבוקר'. בד"ן זה לא גזרו חכמים עד חצות, ונקטו זאת כאן רק כדי ללמד שדבר הנוהג בלילה כשר כל הלילה.

מפני מה שנה התנא את זמן קריאת שמע של ערבית קודם זמנה בשחרית

א. לפי שקיש של ערבית מוזכרת תחילה בפסוק 'בשכבך ובקומך'. בפסוק זה נאמר 'חובת קריאת שמע ועל זה שנה התנא 'מאימתי זמן הקריאה'.

ב. כשם שבברייתא העולם נאמר זיהי ערב ויהי בוקר'. ומה שלהלן (א"א) הקדים לפרש את דיני ברכות קריאת שמע של שחרית^א, הוא משום שאחר ששנה זמן ק"ש של ערבית שנה זמנה בשחרית והמשיך לפרש דיני ברכתיה, ואח"כ חזר לפרש דין ברכות ק"ש של ערבית^ב.

מתי בהן טמא טובל כדי לאכול בתרומה ומאימתי הוא מותר בה

זמן הטבילה הוא קודם בין השמשות, ונתלקו בזמן זה של בין השמשות:

א. לרבי יוסי ורבי מאיר, היינו כהרף עין לפני צאת הכוכבים. ולכן נקט רבי מאיר שזמן קריאת שמע הוא משעה שהכניס טובלים לאכול בתרומה, שזה סמוך לחשיכה ונחשב זמן שכיבה.

ב. לרבי יהודה, היינו מהלך חצי מיל לפני צאת הכוכבים. ולכן הקשה על רבי מאיר 'הלא כהנים טובלים מבעוד יום' ואין זה זמן שכיבה^א.

זמן היתר אכילת תרומה הוא בצאת הכוכבים ואין הכפרה [הבאת קרבן כגון של זב וזבח] מעכבת מלאכול. המקור:

א. היתר אכילה בצאת הכוכבים, שנאמר 'ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים', היינו בגמר שקיעת השמש שאז היום 'טהר' [עבר ונפנה מהעולם] מותר לאכול תרומה. ג. אין הבאת קרבן מעכבת מלאכול תרומה:

לרבה בר רב שילא, כי לפי זה פירוש הפסוק הוא, בבוא השמש וזריחתה ביום השמיני יטהר האדם את עצמו בהבאת קרבנותיו ואחר כך

ז. רש"י (ד"ה נמסין). ולפי זה, הוא כדעה א' בדעת רבי מאיר.

ח. רש"י (ד"ה סיפא).

ט. רש"י (ד"ה כ"ד). והוכיח זאת מכך ששנינו במגילה (כ"ג) כל הלילה כשר לקצירת העומר ולהקטר חלבים ואבירים.

י. קושיית הגמרא היא שהיה לתנא להקדים את קריאת שמע של שחרית כשם שהכתוב הקדים את קרבן תמיד של שחר לפני של בין הערביים. תוס' (ד"ה לינת).

יא. תמיוץ הראשון שהקדים התנא ערבית לשחרית כשם שכתבה התורה 'בשכבך ובקומך', אין להקשות מברכות ק"ש, כיון שרק בק"ש הקפיד הכתוב. ורק לתיוץ השני שלמדו מבריתו של עולם, ויש להקדים בכל דבר ערבית לשחרית, הקשו מדוע לא הקדים התנא דיני ברכות ערבית לשחרית. תוס' (ד"ה א"י).

יב. ויש שבע ברכות עיניו בכל יום, כנגד 'שבע ביום הללתיך', וברכת יראו עיניו, לא נמנית מפני שנתקנה רק כדי להמתין לתבריחם בבית הכנסת. ודוקא בבתי כנסיות שלהם שהיו בשדה ויש שם חשש מזיקים צריך להמתין, אבל בבתי כנסיות שלנו, אין צריך להמתין אלא בלילה. תוס' (ד"ה מנכר).

יג. אמנם לרבי יהודה עצמו זמן ק"ש הוא מפלג המנחה לקרא קודם התפילה כמו שאנו אומרים 'אשרי'. ב. זמן זה הוא מעט קודם שמתחיל לאכול, ועד שמינים לו את הסעודה קורא ק"ש ומתפלל, שהרי כשהגיע זמן ק"ש אסור להתחיל סעודה. תוס' (ד"ה משעה). ג. ואין לומר שזה קודם לזמן שהכניס אוכלים, והזמן של עני קודם לקידוש היום, או שקידוש היום קודם לזמן של עני, שלא מסתבר לחלק כל כך בשיעור זמן שכיבה. תוס' (ד"ה ואי).

ד. אין לומר שזו דעה אחת ברבי מאיר ונכנסים להסב בערב שבת בזמן שהכניס טובלים, כי אם כך רבי מאיר היינו רבי אחאי לפירוש השני ברש"י, שפירש שהזמן שרוב בני אדם נכנסים להסב היינו בערב שבת. ועוד, שלא מסתבר לומר שזמן אדם ממהרים כל כך לאכול בערב שבת כאותו זמן שהכניס טובלים שהוא מבעוד יום שהערב שמש. תוס' (ג. ד"ה קשיא - הראשון).

ה. ורבי יהודה שסובר שזמן ק"ש הוא מפלג המנחה (כמבואר בתוס' (ג. ד"ה מאימתי)) אינו דורש כלל 'בשכבך' שצריך זמן שכיבה. תוס' (ד"ה אחר).

ו. אין לומר שזמן זה הוא אותו זמן שהכניס נכנסים לאכול בתרומתו, כי איך רבי אליעזר היינו רבי יהושע. תוס' (ג. ד"ה קשיא - השני).

א. ואנו מתפללים ערבית וקוראים ק"ש מבעוד יום, רק כדי להתפלל מתוך דברי תורה, וחובה לחזור ולקרוא משתחשף. ובקריאת פירשה ראשונה שאדם קורא על מיטתו, יוצא. רש"י (ד"ה עז). והקשו תוס' (ד"ה מאימתי): א. מנחה העולם לקרוא סמוך לשכיבה רק פירשה ראשונה ולהגה און קוראים ג' פירושים. ב. הרי בערבית צריך לברך שתיים לפניו ושתיים לאחריה. ג. הלן (ה) מבואר שק"ש על המיטה היא רק להגן ממוזיקים ולכן ת"ח אינו צריך לקרוא. ובמה יוצא ת"ח ידי מצות ק"ש. ד. זו דעת רבי יהושע בן לוי שתפילתו באמצע תיקום הדינו בין שתי ק"ש, והרי ההלכה היא רק להגן ממוזיקים ולכן ת"ח אינו צריך לפני התפילה. על כן פירשו תוס' שיוצאים ידי חובה בקריאת שמע בתפילה. והטעם: א. לר"י, משום שהלכה כרבי יהודה (להלן סו). שזמן תפילת מנחה עד פלג המנחה, ואח"כ מתחיל זמן ערבית וק"ש. וקשה על פירושם, היאך אנו מתפללים מנחה עד הערב, הרי גם אם לא נאמרה הלכה לא כרבי יהודה ולא כחכמים, אין נהוגים בבתי קולות שחרות. ב. לר"י, משום שהלכה כאותם תנאים להלן שזמן ק"ש הוא משעה שקידש היום או משעה שבני אדם נכנסים להסב לסעודה בערב שבת שהוא מבעוד יום. והמבואר בירושלמי שקוראים את שמע כדי לעמוד בתפילה מתוך ד"ת, הכוונה לקריאת שמע שהיו רגילים

יאכלי, ואם כן היה לפסוק לומר 'ויטהר' בלשון ציווי^{טו}.

למערבא, מכך ששינון משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן סימן לדבר **צאת הכוכבים**, הרי שביאת השמש מעכבת ולא הבאת הקרבנות.

כדי ללמד הלכות אלו שנה התנא משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן ולא שנה בפירוש מצאת הכוכבים.

מחויבן יש זכר לכך שהיום כלה בצאת הכוכבים

שנאמר יזהו לנו הלילה משמר והיום **מלאכה**, הרי שזמן המלאכה היה ביום, ונאמר יצאנונו **עושים במלאכה** וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים, הרי שהיום מסתיים בצאת הכוכבים^{טז}. מפסוק זה לחוד אין הוכחה, כי יש לדחות שהיום מתחיל בנין החמה וכלה בשקיעה, והם הוסיפו לעבוד בלילה דהיינו מעלות השחר עד הנץ ומהשקיעה עד צאת הכוכבים.

דף ג

דעת רבי אליעזר בענין המשמרות שבליילה

א. יש שלש משמרות בלילה וכדעת רבי נתן, ובכל משמר הקב"ה שואג כארי על חורבן ביהמ"ק, והמלאכים עוסקים בלילה בעבודת השירה, והם מחולקים לג' תות, כל כת עוסקת בזמן אחר וזה נקרא 'משמרת' (רש"י).

ב. הטעם שאמר שסוף זמן ק"ש הוא 'עד סוף האשמורה הראשונה' ולא אמר בפירוש זמן ניכר 'עד ארבע שעות', הוא כדי ללמד שכשם שברקיע יש היכר בחלופת המשמרות, כך יש לזה סימני היכר בארץ.

ג. סימני היכר שיש בארץ: בראשונה חמוד נוער, בשניה כלבים צועקים, בשלישית תינוק יונק משדי אמו ואשה מספרת עם בעלה.

ד. נחלקו האם הסימנים הם התחילת המשמרות או לסופן:

לתירוץ א', הם סימנים לזמנים שהיום: סוף משמרת ראשונה, אבל לתחילתן שואג בצאת הכוכבים אין צורך לתת סימן. **אמצע** משמרת **האמצעית**, תחילת משמרת אחרונה, אבל לסופה שהיא ביום אין צורך לתת סימן.

[נכמבאר בהערה לעיל] ואינו דורש כלל 'בשכך' לזמן שכבה. תוס' (ד"ה אמר).

יד. רש"י (ד"ה דילמא). אבל לתוס' (ד"ה דילמא), לא היה לגמרא דל שהכהנים אוכלים בתרומתן רק ביום השמיני, אלא שהגמרא מנדרת האם ונותרים בצאת הכוכבים, וובא השמש היינו ביאת השמש ממש, ויטהר היינו טהר יומא, דהיינו צאת הכוכבים, או שהכהנים אוכלים בתרומתן מיד בשקיעת החמה, ויובא השמש היינו תחילתה של שקיעת החמה ויובא תחילת הכנסת ברקיע שיש עדיין שהות ביום חמש מילין עד צאת הכוכבים. ויטהר היינו טהר גברא. ולכן פסונו דוקא כמה ששינון בברייתא שזמנה הוא צאת הכוכבים ולא מהשנה נגנעים בשנתה ויזעריב שמשו אוכל בתרומה, וזמנו שהעריב שמשו משמע אף שקיעת החמה.

טו. מוסף כאן שיש חשש שיטעו היה לו לכתוב 'ויטהר', אבל כשאין חשש טעות מצונו כמה מקומות שכתוב

לתירוץ ב', כל הסימנים הם לסוף המשמרות. הצורך בסימן לסוף משמרת אחרונה הוא לאדם הישן בבית חשוך ואינו יודע אימתי זמן ק"ש, שבשעה שאשה מספרת עם בעלה ותינוק יונק משדי אמו יקום ויקרא^{יז}.

אלו הלכות למד רבי יוסי מאליהו הנביא ואין למד

א. אין נכנסים לחורבה. מכך שהוכיחו על כניסתו לחורבה.

ב. מתפללים בדרך. מכך שאמר לו שהיה לו להתפלל בדרך.

ג. המתפלל בדרך מתפלל תפילה קצרה [הבינוני^{יח}]. מכך שאמר לו שכדי שלא יפסקוהו עוברי דרכים היה לו להתפלל תפילה קצרה.

מתי ומה אומר הקב"ה מתוך צער על חורבן ביהמ"ק וגלות ישראל

א. לרבי אליעזר רוב יצחק בר שמואל בשם רב, בכל משמר מג' משמרות שבליילה, הקב"ה שואג כארי ואומר 'אוי לבנים שבעוונותיהם הרחבת את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתם לבין אומות העולם', שנאמר 'ה' ממרום ישאג וממנון קדשו יתן קולו שואג ישאג על נוהו [בביהמ"ק].

אליהו הנביא אמר לרבי יוסי:

ב. שלש פעמים בכל יום בת קול מנהמת כיונה ואומרת 'אוי לבנים שבעוונותיהם הרחבת את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתם לבין האומות'.

ג. בשעה ישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות **ועונים 'הא שמיה הגדול מבורך'**, הקב"ה מנונע ראשו ואומר 'אשרי המלך שמקלסים אותו בביתו כך [אשרי הקב"ה כל זמן ששיבחוהו בשבח זה בביהמ"ק], מה [אוי!] לו לאב שהגלה את בניו, ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם'.

מפני מה אין נכנסים לחורבה ומה הצורך בכל הטעמים

א. מפני החשד נשאל יאמרו זונה מוכנת לו [שם]. טעם זה נצרך לחורבה חדשה שאין חשש מפולת^{כא} ובשני אנשים פרוצים שבשנים אין חשש מזיקים.

ב. מפני המפולת. טעם זה נצרך בשני אנשים כשרים שאין חשד ואין מזיקים.

יטרה. תוס' (ד"ה אם).

טז. אמנם אין זו ראה גמורה, כיון שהפסוק אינו עוסק בקריאת שמע. תוס' (ד"ה אף).

יז. ואף שלרבי אליעזר (להלן טו) זמן ק"ש של שחרית הוא משכיב בין תללת לזכרת (והוא אחרי עלות השחר), מכל מקום כיון שיוודע מתי עלה השחר, יכוון לזמן ק"ש. תוס' (ד"ה למאן).

יח. רש"י (ד"ה תפילה), תוס' (ד"ה הוה), והוסיפו תוס' שקללת אביי (להלן כט). למי שמתפלל הבינו, היינו דוקא בעיר, אבל בשדה מותר. ומה שאמרו להלן (ל) 'מאי איכא בין הבינו לתפילה קצרה', ומשמע שתפילה קצרה אינה הבינו, יש לפרש, מאי איכא בין תפילה קצרה כגון 'צרכי עמך מרובים' להבינו, אבל גם הבינו נקראת תפילה קצרה.

יט. ממוחו ויטרי פירש, 'יהא שמיה רבא', יהא שמו גדול ושלם נשאין שם הקב"ה וכסאו שלם עד שימחה זרעו של

ג. מפני המזיקים. טעם זה נצרך:

א. לחורבה חדשה שאין חשש מפולת ובשני אנשים כשרים שאין חשד, במקום שהמזיקים מצויים תמיד, ולכן חוששים להם אפילו בשנים^{כב}.

ב. לחורבה חדשה בשדה ובאדם אחד, שאין חשש מפולת ואין חשד לפי שאין אשה מצויה בשדה.

כמה משמרות יש בלילה והחוכחות ורדהיתן

א. לרבי, ארבע משמרות כל אחת שלש שעות. והוכיח זאת רבי יהושע בן לוי מזה שדוד המלך אמר 'חצות לילה אקום' ואמר עוד 'קדמו עיני אשמורות', ואם יש עוד שתי משמרות לאחר קימתו בחצי הלילה, בהכרח שהלילה מחולק לדי משמרות.

ומה שנאמר יוצא גדעון וגו' ראש האשמורת התיכונה ומשמעות 'תיכונה' שיש אחת לפניה ואחת לאחריה, יש לפרש שהכוונה לאחת מהמשמרות התיכונות.

ב. לרבי נתן, רבי אליעזר רוב יצחק בר שמואל בשם רב, שלש משמרות כל אחת ארבע שעות. שנאמר יוצא גדעון ומאה איש אשר אתו בקצה המחנה ראש האשמורת התיכונה ו'תיכונה' היינו כשיש לפניה ולאחריה. וכיון שלא נאמר 'האשמורת התיכונה שבתוכנות', אין לומר שיש שתי תיכונות.

ומה שאמר דוד על קימתו בחצות 'קדמו עיני אשמורות', יש לפרש:

א. קדמו עיני בחצות לילה שזה שמונה שעות לפני שאר מלכים שדרכם לקום בתחילת שעה שלישית שבים, ושמונה שעות זה שיעור של שתי משמרות.

ב. לרב אשי, גם משמר חצי נקראים 'משמרות'.

אלו דברים אין אומרים בפני המת

רבי יהושע בן לוי הורה שאין לומר בפני המת דברים שאינם של מת. ונחלקו בדעת רבי אבא בר כהנא, באיזה דברים נאמר דין זה:

לדעה א', דוקא בדברי תורה [שלפי שהכל חייבים לדבר בהם והמת דומם יש בלפי שמום לזועג לרש' (רש"י)], אבל בדברים אחרים שאין גנאי למחריש, מותר^{כג}.

לדעה ב', גם בדברים אחרים אסור.

עמלק, 'מבורך לעולם', זו תפילה נוספת, שהיא מבורך לעוה"ב. אף מלשון הגמי 'יהא שמיה הגדול מבורך', משמע שהיא תפילה אחת שהיא שמו הגדול מבורך.

הטעם שאומרים קדיש בלשון ארמית, אינו כדי שהמלאכים לא יבינו ויקראו בתפילה נאה זו ושבח גדול זה, שהרי כמה תפילות יפות יש בלשון עברי, אלא לפי שהיו אומרים קדיש אחר הדרשה והיו שם כמה עמי הארץ שהבינו רק לשון ארמית. תוס' (ד"ה וענין).

כ. ונאמר לישון כבוד כלפי מנעלה. רש"י (ד"ה מה).

כא. ומנון שנפלה ממנה חומה אחת מיד שכשנתנה, אף

- ע"פ רבינו.

כב. ולעיל שאמרו שבשני פרוצים אין חשש מזיקים, ומדבר במקום שאין המזיקים מצויים. תוס' (ד"ה במקום).

כג. וכן הלכה שרק דברי תורה אסור, ודוקא בתוך די אמותיו. תוס' (ד"ה אין).